

.....
подальших регіональних та генеалогічних досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Тронько П.Т. Досвід та перспективи дослідження в Україні регіональних проблем церковної історії та культури // Регіональна традиція в духовному відродженні України: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Полтава, 1992. – С. 5-6; 2. Коптюх Ю.В. Реформування землеволодіння православної церкви на Правобережній Україні в першій половині XIX ст. // Вісник Київського славістичного університету. – К., 2003. - № 4. – С. 95-101; 3. Меша В.Г. Православний клір України в його ставленні до римо-католицької церкви (друга половина XIX ст.) // Вісник Київського славістичного університету. – К., 2003. - № 15. – С. 113-121; 4. Хитровська Ю.В. Участь церкви в польському національно-визвольному русі на Правобережній Україні в середині XIX ст. // Вісник Київського славістичного університету. – К., 2003. - № 14. – С. 237-251; 5. Непомнящий А.А. Роль духовних осіб у розвитку історичного краєзнавства в Криму (друга половина XIX – початок XX ст.) // УІЖ. – 2003. - № 4. – С. 123-134; 6. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел под редакцией Н.А.Тройницкого. – Т. XVI. Киевская губерния. – К., 1905. – С. III; 7. ПСЗ. – Т. XXV. - № 23817. – С. 13-14; 8. АСЗ. – Т. XXXI. - № 30877. – С. 788-789; 9. ПСЗ. – Т. XXVII. - № 31918. – С. 435-470.

Н.В. Рудницька

СТАНОВЛЕННЯ СЕРЕДНЬОЇ І ВИЩОЇ ОСВІТИ ЄВРЕЇВ НА ВОЛИНІ У XIX СТ.

В 90-х роках XX ст. незалежна Україна стала на шлях демократичних перетворень, що активізувало вивчення маловідомих сторінок її історії. Потреба наукової розробки даної проблеми викликана відсутністю спеціальних досліджень в історіографії з історії єврейського народу, велика кількість представників якого мешкала в зазначений період на Волині.

У XIX ст. – на початку XX ст. питання розвитку освіти євреїв досліджували відомі єврейські просвітителі М. Моргуліс, І. Оршанський, С. Дубнов, Демидов Сан-Донато. Широкий спектр історії демографічних, економічних і культурно-освітніх аспектів життя євреїв на Волині подають українські автори статей і повідомлень останнього десятиліття О. Іващенко, Ю. Поліщук, І. Погребінська, А. Подольський, І. Самарцев, Я. Дашкевич. З'явилися дослідження М. Щербака, Н. Щербак, М. Бармака, Р. Гольдштейна, Я. Хонігемана, О. Наймана, в яких висвітлені соціально-економічні, політичні, правові та культурно-освітні надбання. Проте наявні наукові праці не дають цілісного уявлення про проблеми освітніх процесів в середовищі євреїв Волині, оскільки автори їх не ставили такої мети.

Розвиток освіти євреїв у XIX ст. на землях багатонаціональної Волині відбувався у надзвичайно складних соціально-економічних, суспільно-політичних і правових умовах. Впроваджуючи реформи, царизм не брав до уваги, що євреї мали своє самоуправління, вікову відчуженість від іновірців, прихильність традиціям і общинним авторитетам, свій самобутній уклад життя. Але всупереч шовіністичній політиці Російської імперії, єврейська спільнота швидко розвивалася. Згідно зі статистичними даними, протягом 1797-1897 рр. чисельність єврейського населення Волинської губернії зросла більш як у 27 разів і за переписом 1897 р. становила 13,2 % всього населення, в містах – 50,5%. Це підготувало міцний фундамент для відродження та утвердження нації на території України. Її самобутня історія, глибоко гуманістична ідеологія, власна філософія буття, оригінальна система освіти і виховання допомогли вистояти народу в боротьбі з антиєврейськими настроями чиновників Російської імперії. Дискримінаційна політика уряду Росії щодо національних меншин, зокрема євреїв, не досягла бажаної мети. Незважаючи на важкі умови, в яких проживала єврейська спільнота Волині, її освітній рівень невинно зростав. Поєднавши традиційні форми навчання з прогресивними ідеями Гаскалі, вплившись в багатонаціональну спільноту Волині і взаємозбагатившись у її культурному середовищі, євреї стали одним з найбільш освічених прошарків населення (32,6%).

У 40-х роках XIX ст. в Російській імперії розпочалася реформа в галузі єврейської освіти. Її мета – змінити релігійно-суспільний побут єврейського населення, ліквідувати

відчуженість та релігійний “фанатизм”, сприяти швидкій асиміляції євреїв з іншими народами багатонаціональної держави, підпорядкувати їх імперському загальному управлінню. 17 жовтня 1844 р. Микола I підписав указ про створення рабинських училищ в імперії для підготовки вчителів єврейського закону й рабинів. Одночасно Міністерство освіти розробило і затвердило “Положення про рабинські училища”, які за кількістю загальноосвітніх предметів прирівнювались до гімназій. Урядом було вирішено відкрити рабинські училища у Житомирі та Вільно.

Євреї Волині та всього Південно-Західного краю неоднозначно поставилися до відкриття рабинського училища у Житомирі. Кореспондент єврейської газети “День” писав: “Навряд чи буде перебільшенням, якщо скажемо, що заснування цих училищ становить епоху в історії російських євреїв, і що з їх долею тісно пов’язані доля цілих поколінь євреїв у нашій Вітчизні”¹. Можна було зустріти і різко негативну критику. І.Горовиць зауважував: “... Занепаду рабинського знання слід було протидіяти. З цією метою і засновані були у нас рабинські училища. Але не можна не помітити, що вони ... за внутрішнім упорядкуванням, особливо стосовно викладання єврейських предметів, надто поверхневі для досягнення бажаної мети... В цих училищах викладаються тільки мізерні, без зв’язку між собою, уривки з Талмуда. Про єврейську теологію, герменевтику, гомілету, про філософську й історико-критичну літературу євреїв немає і згадки². З тривогою про проблеми, які виникли у новостворених училищах, писав М. Новоселицький: “В основу наших рабинських шкіл лягли два елементи – загальнолюдський та соціально-єврейський; завдання училища – з’єднати воедино ці два окремих до цього часу у російських євреїв елементи. Так щоб один із них не переважав над іншим і не перетягував в один бік: завдання важке і навряд чи скоро буде виконане”³. Християни-противники рабинських училищ вважали, що такі навчальні заклади є розсадниками талмудичного правовір’я і пронизані духом єврейської винятковості. Згідно “Положення про рабинське училище”, до навчального закладу приймалися єврейські хлопчики всіх станів, які мали необхідний рівень знань із загальноосвітніх і єврейських предметів. Прийом до Житомирського рабинського училища здійснювався з 8 по 31 серпня на конкурсній основі. Охочі навчатися у ньому здавали іспити зі знань єврейських предметів, російської та німецької мов, арифметики, історії, географії. Найбільш підготовлені абітурієнти зараховувалися не в перший клас, а відразу в другий чи третій, а ті, хто виявив блискучі знання, – навіть у четвертий.

Навчання в училищі ділилося на три періоди. Були відкриті трирічні підготовчі класи для дітей, які закінчили єврейське училище першого розряду або отримали початкову освіту в домашніх умовах. Навчання в підготовчих класах відповідало курсу трьох нижчих класів гімназії і тривало три роки. Загальний курс навчання відповідав чотирьом вищим класам гімназії і тривав чотири роки. Учні вивчали як загальні предмети (російську і німецьку мови, словесність, арифметику, алгебру, геометрію, географію, риторику, статистику, загальну і російську історію, правопис, креслення, малювання), так і єврейські предмети (Біблію, Мішну, Хаіс-Адам, Гемару, збірник релігійних законів, історію єврейського народу, духовне красномовство, єврейську мову (іврит), два “арамейських наріччя” (сірійське й халдейське). Викладання наук, за винятком єврейських предметів і німецької мови, велося російською мовою. Після закінчення загального курсу відбувався розподіл учнів з урахуванням їх побажань на педагогічне і рабинське відділення. Навчання на педагогічному тривало один рік. За цей час учні оволодівали практичними навичками викладання предметів. Наприкінці навчання випускники-педагоги в присутності своїх товаришів і під контролем викладачів та інспектора проходили педагогічну практику. Навчання на рабинському відділенні тривало два роки і один рік практики. Учні вивчали поглиблено єврейські предмети, проходили практику у рабина.

Надзвичайно важливим для євреїв було вивчення Талмуду з коментарями, яке тривало 7 років. Навчальна програма Талмуду була недосконалою. Вивчались розділи, які не мали практичного значення. Деякі коментарі не відповідали вимогам часу. Не всі євреї, а тим паче російські державні службовці, розуміли значення вивчення Талмуду – геніальної спадщини

.....
не тільки єврейського народу, а й усього людства. Щоб учні могли засвоїти його ідеї, необхідно було знайти методи й прийоми викладання, підготувати висококваліфікованих спеціалістів-викладачів. «Навчальна програма не витримувала ніякої критики, – писала газета “День”, – з одного боку, в ній занадто багато софічного тлумачення, яке ні до чого не приводило, а, з іншого, – вона вражає повною відсутністю всього того, що визначається життєво необхідним для всякої мислячої людини, а особливо для добросовісного наставника і керівника, саме природознавства й соціології”⁴.

Надзвичайно важливим було вивчення російської мови, тому що це був шлях до вищої освіти, до інтелектуальної діяльності. Кореспондент газети “Рассвет” писав: “Ввести російську мову у викладання єврейське, це дійсно крок вперед; це значить цілою безоднею відокремити рабинські училища від єврейських шкіл власного виробництва і поставити їх начолі нового, сучасного руху російських євреїв”⁵. При вивченні давньоєврейської мови вихованці мали великі труднощі, адже євреї Волині розмовляли на ідиш. До того ж викладачі з давньоєврейської мови використовували дуже примітивні методи навчання. “В наших училищах, – писав І. Горюв, – метод навчання єврейської мови нібито систематично спрямований на те, щоб назавжди відвернути від нього вихованців”⁶.

Рівень підготовки й методи навчання викладачів рабинського училища були різноманітними. Вчительські колективи рабинських училищ склалися як з євреїв, так і з християн. Викладачі-євреї, на відміну від християн, як правило, не мали вищої освіти. Але, на думку державних чиновників навчально-виховний процес відповідав поставленим вимогам. У 1853 р. інспектор М. Могилянський констатував: “Викладання в училищі йде правильно і з добрими успіхами, особливо з російської словесності і з історії. Вправи учнів у творах дуже добрі. У 6 класі особливо чудові твори двох учнів, вони пишуть, що за власним вибором, супроти забобонів єврейського народу, вони перекладають моральноповчачучі місця з священних книг”⁷. Єврейські громади Волині в більшості своїй негативно й недовірко ставилися до випускників Житомирського рабинського училища – державного навчального закладу. Викладач училища Л. Біншток вважав: „Головне звинувачення проти рабинських училищ у тому, що вони не готовлять згідно свого прямого призначення рабинів для народу, тому що ці рабини не відрізняються єврейською вченістю, не користуються повагою й впливом у єврейській громаді, яка звикла поважати у своїх рабинах глибоке знання релігійно-законодавчої літератури”⁸. І. Горюв у 1860 р. писав: „Взагалі розумовий стан наших євреїв був оцінений надзвичайно низько, коли допустили припущення, що особи, подібні відомим нам наглядчачам, можуть згодитися для виховання нашого юнацтва, а випускники з так званих рабинських училищ, хлопчаки, які тільки починають обростати бородами, можуть бути народними учителями. Наш народ – не дика орда, в якій треба розповсюджувати перші основи грамотності й письменності; це народ, в життя якого глибоко проникають вже тисячоліття вченість і література, як невід’ємні складові її частини”².

На погляд істориків початку ХХІ ст., які ретельно проаналізували досягнення і недоліки навчально-виховного процесу в Житомирському рабинському училищі, висока професійна майстерність викладачів загальних та єврейських предметів забезпечувала якісну підготовку вчительських кадрів для єврейських початкових навчальних закладів. Громади євреїв отримали казенних рабинів, які були обізнані з досягненнями світової науки і культури. Просвітницька діяльність викладачів та випускників єдиного на Україні рабинського училища в Житомирі сприяла активізації освітніх процесів у єврейському середовищі, піднесенню культурного рівня у Південно-Західному краї, зокрема Волинській губернії. 16 березня 1873 р. два рабинські училища у Вільно і Житомирі були перетворені у вчительські єврейські інститути. Метою створення вчительських єврейських інститутів була підготовка вчителів для початкових єврейських училищ. Кореспондент газети „Недельная хроника Восхода” писав: „Головною метою Міністерства народної освіти при заснуванні єврейських вчительських інститутів була підготовка достатнього контингенту єврейських вчителів-спеціалістів, які б поступово витіснили меламедів з їх вбивчими хедерами, що

.....
загальмували в зародку всіяке фізичне і моральне зростання підростаючих поколінь”⁹.

Можливість здобути освіту в єврейському навчальному закладі, звільнення його студентів від військової повинності, а також певні пільги для його випускників, які надавалися державою, притягували до Житомирського єврейського вчительського інституту молодь. Навчання тривало чотири роки. Студенти вивчали російську, церковнослов'янську мови, російську і всесвітню історію, географію, педагогіку і дидактику, фізику, географію, ботаніку, зоологію, арифметику, алгебру, геометрію, правопис, малювання і креслення, музику, гімнастику, а також "єврейські предмети" – історію єврейського народу, єврейську мову, Біблію, закон віри. Перелік загальноосвітніх предметів і обсяг програмного матеріалу був досить насичений і давав можливість вихованцям інституту здобувати ґрунтовні знання з основ наук. Вивченню єврейських предметів приділяли мало уваги, тому що вони були необов'язковими в програмі навчання. Менше трьох балів з єврейських предметів студенту ніколи не ставилося і майже не було прикладу, щоб він залишився на другий рік в одному класі через їх незнання. Не дивно, що студенти інституту часто не вміли добре читати єврейською мовою.

Необхідно зазначити, що педагогічний колектив Житомирського єврейського вчительського інституту та його адміністрація основне своє завдання вбачали у кваліфікованій організації навчального процесу, а не в релігійному вихованні студентів. На це, зокрема, вказує відмова адміністрації від пропозиції Віленського єврейського вчительського інституту проводити тричі на день моління у молитовному залі. Створена комісія з цього питання зазначала, що “здійснення тричі на день молитви у молитовному залі не тільки не буде сприяти звеличенню релігійних настроїв, а навпаки ляже тягарем на заняття і виконання уроків, викличе повну апатію до святості молитви, яку виконують і так 8 разів на день (в класі, три рази в їдальні і один раз перед сном)”¹⁰. Довгий час в інституті не було кантора і читця Тори, що негативно впливало на церемонію богослужіння. Керівництво закладу не лише відмовило єврейській громаді у прийнятті до закладу кантора, а також оголосило вихованцям, що відвідування ними молитовної зали не обов'язкове¹¹.

Як рабинське училище, так і вчительський інститут повністю не виконували покладеного на них завдання виховувати єврейське юнацтво в імперському дусі. На це, зокрема, вказують результати численних інспекторських перевірок цих навчальних закладів, а також єврейських казенних училищ, де працювали їх випускники. Після перевірки інституту, проведеної у 1881 р., попечитель Київського навчального округу писав директору Житомирського єврейського вчительського інституту: “Із звіту помічника мого, Ростовцева, про проведену ним перевірку Житомирського єврейського вчительського інституту я вбачаю, що останнім часом з'являються симптоми дурного впливу на нього сторонніх осіб. Внаслідок цього між вихованцями почали з'являтися незадоволення існуючими у закладі порядками”¹⁰. Під час іншої перевірки, аналізуючи письмові роботи студентів на тему “Що потрібно єврею, який живе в Росії, крім російської мови, для зближення з росіянами”, інспекція відзначала, що майже всі вихованці написали, що для здійснення цієї мети потрібне моральне звеличення самих євреїв. Автори довідки розцінили таку відповідь як вияв вузького егоїзму студентів, який “...свідчить, що морально вони мало відрізняються від маси неосвіченого єврейського населення і що навчання їм у цьому відношенні мало дало користі”¹².

Наприкінці 70-років XIX ст. конфлікти між дирекцією і викладачами єврейських предметів інституту загострюються. В 1877 р. директором закладу став випускник університету св. Володимира, М. Барський, який в доповідній записці на ім'я попечителя Київського навчального округу так сформулював своє ставлення до єврейської освіти: "Існування окремих єврейських вчительських інститутів не приносить користі, а скоріше приносить шкоду. При окремих єврейських інститутах буде розвиватися відчуженість і єврейський соціалізм”¹³. Погляди М. Барського сповідував також його наступник Є. Котельников – випускник Харківського університету. Єврейська громадськість була обурена його антисемітською діяльністю. З перших днів роботи Є. Котельникова в інституті почався

надзвичайний дисциплінарний гніт, який межував з тортурами. Він ображав студентів, погрожував, залякував. Діяльність Котельникова на посаді директора була спрямована на те, щоб "робити життя євреїв нестерпним, хоча б в особі маси бідних юнаків єврейської бурси під назвою інститут"¹⁴. Сувору оцінку його антиєврейського настрою дала газета "Недельная хроника Восхода", яка писала, що "юдофобія його у край грубій формі проявилася в стосунках з викладачами-євреями. В розмовах з викладачами і персоналом адміністрації він заявив, що є противником єврейської освіти і "очистить тутешній інститут, як він вже достатньо підчистив Віленський"¹⁴. У 1885 р. Котельников відмовив у прийомі на роботу кандидату математичних наук, вихованцю Петербурзького університету Я. Хазіну лише тому, що він єврей. Він ввів найжорстокішу дисципліну і формалізм, звільнив багато вчителів-євреїв, заборонив всім вихованцям давати приватні уроки, що негативно впливало на матеріальне становище і підготовку до практичної діяльності. Значна роль в організації навчально-виховного процесу відводилася інспектору інституту, який одночасно був і викладачем єврейських предметів. Розвитку освіти євреїв, зростанню авторитету інституту сприяв Й. Гурлянд. Автор дисертації "Про вплив філософії мусульманської релігії на філософію Мойсея Маймоніда", ряду досліджень з історії караїмства, він наполегливо боровся за підвищення рівня професійної майстерності викладачів, здобуття вихованцями інституту ґрунтовної освіти. Інспектор Х. Гохман з перших днів роботи став на захист канонів іудейської віри. Він заборонив присутнім знімати головні убори у молитовному залі інституту при виконанні імперського гімну "Боже, царя храни!" У культових приміщеннях євреям не дозволялося ходити з непокритою головою.

Вже на початку 80-х років XIX ст. уряд вирішив закрити один з єврейських вчительських інститутів. Думки урядовців часто були полярними відносно того, який із закладів необхідно закрити першим – у Вільно чи Житомирі. Цікава була позиція попечителів Житомирського і Віленського навчальних округів. Кожен з них намагався переконати уряд, що доцільніше закрити вчительський інститут на території їх навчального округу.

Попечитель Київського навчального округу Голубцов висловив такі пропозиції щодо вдосконалення системи виховання єврейської молоді міністру народної освіти 29 грудня 1881 р.: "При теперішній організації Житомирського єврейського інституту навряд чи може бути досягнута поставлена урядом мета – зближення євреїв з корінним російським населенням. Таке зближення при схильності євреїв до корпоративної замкнутості, на мою думку, може бути досягнуте тільки в російській школі під керівництвом російських вчителів, а не вчителів-євреїв, завжди представленими надзвичайно слабкими впроваджувачами російської ідеї в єврейському середовищі... За таких умов керівництво закладу безсилне вести справу виховання"¹⁵. Попечитель Віленського навчального округу Н.Сергієвський писав: "Житомирський інститут більш відповідає своєму призначенню, бо має більшу кількість учнів, тому і вартість утримання вихованців менша... Маю честь просити закрити Віленський єврейський інститут, казеннокоштных учнів і все майно перевести у Житомир"¹⁵. Дійсну причину таких дій попечителів Житомирського і Віленського навчальних округів можна зрозуміти з відвертого листа Волинського губернатора. У липні 1882 р. він писав: "Якщо зі школи повинно починатися перше єднання різних народностей, які населяють дану країну, то відкриття окремих для різних народностей шкіл, а тим більше для євреїв, які і так прагнуть до відокремлення, досягається небажане єднання. ...Всі народності, які населяють нашу імперію, повинні природно асимілюватися в російській народності, і тільки російська школа перш за все може здійснювати таку асиміляцію"¹⁶.

Вороже налаштована адміністрація Волинської губернії та Київського навчального округу до просвіти єврейського народу домоглася свого. 28 листопада 1885 р. цар видав указ про закриття Житомирського інституту. Попечитель Київського навчального округу сповістив директора закладу, що "Житомирський інститут закривається за непотрібністю, а приміщення його передається окружному суду, учнів, які того побажають, буде переведено у

Віленський вчительський інститут”¹⁷.

Житомирський єврейський вчительський інститут (1873-1885 рр.) був єдиним на території України вищим навчальним закладом, де педагогічною майстерністю оволодівали майбутні вчителі суто єврейських шкіл і училищ. Інститут давав ґрунтовні знання із загальноосвітніх предметів. Підготовка більшості випускників з єврейських предметів була слабкою, але вони володіли знаннями з методики викладання та добре були обізнані з досягненням передової педагогічної думки. За час існування цього навчального закладу в його стінах здобули освіту більше 200 єврейських юнаків. Випускники закладу в певній мірі вирішили проблему кадрового забезпечення єврейських навчальних закладів всієї „смуги осілості”.

Створення Житомирського рабинського училища та перетворення його у вчительський інститут було викликано намаганням уряду підпорядкувати культурно-освітні процеси на Волині своїй імперській політиці. Адже, виховавши законослухняних рабинів для общин і вчителів для єврейських шкіл, царат отримав би велику кількість висококваліфікованих спеціалістів, які, на його думку, старанно впроваджували б великодержавні ідеї серед підростаючих поколінь. Але він наштовхнувся на шалений опір ортодоксальних рабиністів, хасидських лідерів та на вікові традиції єврейської спільноти, що історично склалися і були невід’ємними від юдаїзму. Тому головна мета створення рабинського училища, а потім вчительського інституту була досягнута тільки частково.

Так започаткування середньої і вищої освіти євреїв на Волині у XIX ст. не знайшло свого продовження. Причиною стало те, що російський уряд боявся юдаїзації середньої і вищої освіти євреїв, а єврейські громадські і релігійні діячі в більшості вважали, що державні навчальні заклади несуть в собі небезпеку русифікації і асиміляції єврейських мас.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. День. – 1871. - №16; 2. Рассвет. – 1860. - №13; 3. Рассвет. – 1860. - №28; 4. День. – 1871. - №17; 5. Рассвет. – 1860. - №13; 6. Горюхиц И. О раввинских училищах // Рассвет. – 1860. - №28; 7. Центральний державний історичний архів України (Далі - ЦДІА України) – Ф. 707.- Оп. 18. - Спр. 143; 8. Биншток Л. Вопрос об еврейских училищах / Еврейский вопрос. – С-Пб, 1866. – с. 38; 9. Недельная хроника Восхода. – 1884. - №24; 10. Державний архів Житомирської області. (Далі - ДАЖО) – Ф. 354.- Оп. 1. - Спр. 70; 11. Недельная хроника Восхода. – 1885.- №33.; 12. ЦДІА України.- Ф. 1423, Оп. 1. - Спр. 34; 13 ЦДІА України.- Ф. 707.- Оп. 223. - Спр. 73.; 14. Недельная хроника Восхода. – 1883. - № 33; 15. ДАЖО. Ф. 354, Оп. 1. - Спр. 71.; 16. ЦАІД України. Ф. 442, Оп. 535. - Спр. 188; 17. Недельная хроника Восхода. – 1886. - № 1.

Л.І. Синявська

БОРТЬБА ЦАРИЗМУ ПРОТИ УКРАЇНОФІЛЬСТВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Після приєднання українських земель до Російської держави національне пригноблення українського народу поступово перетворювалося на офіційну політику російського уряду, який розглядав Україну як свою колонію, проводячи планомірну політику русифікації.

Різні аспекти його боротьби проти українофільства розглядалися у працях В.Антоновича, М.Костомарова, М.Драгоманова, М.Грушевського, Д.Дорошенка, О.Єфименко.¹ Однак вони не мали змоги ознайомитися з багатьма документами, які стали відомими у часи існування СРСР та в сучасний період. Історики радянської доби звертали більше уваги на економічне підкорення України.² Окремі питання боротьби царату із українофільством розглядалися у працях сучасних вітчизняних науковців.³ Метою даної роботи є дослідження способів боротьби із українофільством, підсумком якої була повна асиміляція українських земель у складі Російської імперії.

Використовуючи неграмотність більшості населення України, низький рівень політичної свідомості українців, відсутність у більшості з них прагнення до створення національної держави (чому багато років сприяли російські урядовці), царизм поступово